

**Kilikya Bölgesinde Bir Ortaçağ Askeri Mimarlık Örneği:
Feke Kalesi**

An Example of Medieval Military Architecture in Cilicia Region: Feke Castle

Mustafa S. AKPOLAT*

Öz

Ortaçağ kaleleri mimarlık tarihinin önemli ve ilginç yapılarıdır. Kaleler, saldırı ve savunma silahlarının gelişmesine koşut bir gelişme gösterirler. Günümüzde ise kaleler işlevlerini tamamen kaybetmişlerdir. Buna rağmen çok önemli tarihsel olaylara sahne olmuş kaleler kültür mirasımızın vazgeçilmez anıtlarıdır. Araştırmamızın asıl konusunu oluşturan Feke Kalesi, Kilikya Ermeni Krallığının ilk kalelerinden birisidir. İnşa tarihi tam olarak bilinmeyen kale, Dağlık Kilikya'da (Kilikia Trakheia), Feke ilçe merkezinin 6 km. kuzeydoğusunda bulunmaktadır. 190 x 25 m. lik bir alanı kaplayan ve kuzey-güney doğrultusunda uzanan kale, 1270 m. yüksekliğinde bir tepenin üstünde konumlanmıştır. Feke kalesi bu dönemde inşa edilen diğer Ermeni kalelerinden farklı iki mimari uygulaması ile dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi, giriş kapısından hemen sonra başlayan ve yılan gibi kıvrılarak kalenin içine ulaşan tonoz örtülü, merdivenli tüneldir. Buna benzer bir uygulama Çandır kalesinde görülmektedir. İkincisi ise, diğer Ermeni kalelerinin hepsinde bulunan şapelin Feke kalesinde bulunmamasıdır. Kilikya bölgesindeki Ermeni kaleleri, aynı dönemde Suriye ve Filistin'de inşa edilen kalelere göre daha mütevazî, gösterişsizdir. Fakat Ermeni kalelerinin işlevsel açıdan bir eksikliği yoktur. Ermeniler Kilikya bölgesinde Ermenistan'daki inşa tekniklerinin yerine Bizans ve Frenklerin inşa tekniklerini kullanmışlardır. Makalemizde önce Ortaçağdaki Kilikya bölgesi, daha sonra Feke ve çevresi tanıtılmıştır. Bunu takiben, Feke Kalesi mimari çizimler ve fotoğraflarla ayrıntılı olarak betimlenmiştir. Son bölümde ise, Feke kalesinin özgün mimari özellikleri gözönünde tutularak, Dağlık Kilikya'daki diğer Ermeni kaleleri bağlamında bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar sözcükler: Kilikya, askeri mimari, kale, Haçlı seferleri, Kilikya Ermeni Krallığı, Feke.

* Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, mustafaakpolat@hotmail.com

Abstract

Medieval castles are among the important and interesting structures of architectural history. Castles display an improvement parallel to that of the arms used for attack and defense. However, castles have no function today. In spite of this fact, castles where historic events of high importance took place are indispensable monuments of our cultural heritage. Feke Castle which is the main theme of our research, is one of the first castles of Armenian Kingdom of Cilicia. The castle, the construction date of which is unknown, is located 6 km.s to the northeast of Feke district center, in the mountainous Cilicia (Cilicia Trakheia). The castle which covers an area of 190 x 25 m., lying in north-south direction was constructed on top of a 1270 m. high mountain. Feke Castle is distinguished by its two architectural characteristics different from the other Armenian castles constructed in this period. The first of them is the vaulted gallery with a staircase, which starts right after the entrance door and leads into the castle winding like a snake. A similar implementation can be seen in Çandır castle. The second of them is the absence of a chapel which exists in all other Armenian castles. Compared to the castles constructed in Syria and Palestine in the same period, the castles in Cilicia region are modest and less impressive. However, the Armenian castles fulfill their function very well. Armenians utilized the Byzantine and Frank construction techniques in Cilicia region, rather than the construction techniques utilized in Armenia. In our article first, information on the Cilician Region of the Middle Ages and then on Feke and its environs is given. Following this section, the Feke Castle is described in detail and illustrated with architectural drawings and photographs. In the last section, considering its original architectural characteristics, it is evaluated within the context of the other Armenian castles in Cilicia Trakheia.

Keywords: Cilicia, military architecture, castle, Crusades, Armenian Kingdom of Cilicia, Feke.

Giriş

Türkiye, tarihin her döneminden kalan taşınır ve taşınmaz kültür varlıkları ile zengin bir kültür mozayığına sahiptir. Gerek taşınır kültür varlıkları, gerekse taşınmaz kültür varlıkları Türk ve yabancı bilim insanları tarafından incelenmekte ve değerlendirilmektedir. Ancak bu zengin kültür mirasının az incelenen ve az bilinen türlerinden birisi kalelerdir. Bunun nedeni ise kalelerin, müze olarak veya benzer kültürel amaçlı kullanılan birkaçı dışında, işlevsiz kalmalarıdır. Son yıllarda devlet, kaleler de dahil olmak üzere, Türkiye'nin hemen her yerinde bulunan taşınmaz kültür varlıklarının restorasyon projelerini ihale yolu ile elde etmeye başlamıştır.¹

¹ Restorasyon projeleri, il özel idareleri ve Vakıflar Bölge Müdürlükleri tarafından ihaleye çıkarılmaktadır.

Restorasyon projelerini hazırlayan ekipler yapının özelliklerine bağlı olarak çeşitli disiplinlerdeki uzmanlardan oluşmaktadır. Bu makalenin yazarı da son üç yıl içinde Gaziantep, Ravanda, Korykos, Saimbeyli, Harun Reşit, Payas Cinkule ve Feke gibi kalelerin restorasyon projelerini hazırlayan ekiplerde mimarlık tarihçisi olarak görev almıştır. Başta da belirttiğimiz gibi, kaleler en az araştırılan yapılar arasında yer almaktadır. Bu nedenle, Feke Kalesi konusunda yaptığımız araştırmayı bilim ortamına sunmayı yararlı gördük.²

Ortaçağda Kilikya³

Roma İmparatorluğu'ndan sonra Bizans İmparatorluğu yönetiminde kalan Kilikya bölgesindeki gelişmeler Haçlı Seferleri (1095 – 1268) sırasında oldukça hareketlidir. Buradaki Ermeni Krallığının kurulması ise Bizans İmparatorluğunun ilginç uygulamaları sonucunda gerçekleşmiştir. X. yüzyıl, Bagratid hanedeni yönetimindeki Ermenilerin refah içinde yaşadıkları bir dönemdir (Edwards, 1987, s. 4). Fakat XI. yüzyıl başlarında Bizanslılar Ermenistan'ın büyük bir bölümünü işgal ettiler. 1045 yılında da kral II. Gagik'in Ermeni Krallığını ortadan kaldırdılar. Bunu takiben de Ermenileri Kayseri, Sivas, Tarsus, Antakya, Urfa ve Maraş bölgesine göçe zorladılar (Edwards, 1987, s. 4). Daha sonra Ermeniler Kilikya bölgesinde de XI. yüzyıl boyunca Bizans İmparatorluğuna bağımlı olarak birçok yerleşme oluşturdular. Bizans İmparatoru Toros Dağları'ndaki kaleleri Ermenilerle takviye ediyordu. Bazı Ermeni uyruklulara kentlerin yönetiminde de görevler verildi (Edwards, 1987, s. 5).

Sonuç olarak, XII. yüzyılın ilk yarısında Tarsus'tan Anavarza'ya uzanan verimli ova ile Akdeniz'de kıyı bölgesi olan, çok sayıda baronun topraklarından oluşan bağımsız bir devlet kuruldu (Şekil 1). Bu devlet genişleyerek kuzeyde Toros Dağları'na, doğuda Amanos Dağları'na dayandı. Diğer taraftan, Bizans İmparatorluğu ve Antakya Haçlı Prensiği'nin çeşitli tepkileri ile kuzeydeki Selçuklu Beyliği'nin askeri baskıları sürüyordu (Müller-Wiener, 1966, s. 29). Bütün bu zorluklara karşın, devlet olumlu gelişmesini ekonomik, siyasi ve diplomatik alanlarda sürdürmeyi başardı ve Prens Leo, İmparator VI. Henry'nin koruyuculuğunda 1198 yılında Kilikya Ermeni Devleti'nin kralı oldu.

² “Adana-Feke Kalesi Rölöve Restitüsyon ve Restorasyon Projesi” müellifi Yük. Mim. Restorasyon Uzmanı Bora Işık'a, plan, kesit ve cephe çizimi ile 10 adet fotoğrafın yayımlanmasına izin verdiği için teşekkür ederim.

³ İlkçağda Hellenlerce Kilikya diye anılan bölge, bugünkü adıyla Çukurova'yı, Mersin'den Alanya'ya kadar uzanan kıyıları ve bunların arkasındaki Toros dağlarının güney yamaçlarını içerir. Hellenler Çukurova'ya Kilikya Pedias (Ovalık Kilikya), dağlık bölümüne ise Kilikya Trakheia (Dağlık Kilikya) derlerdi (Umar, 1993, s. 440).

Memlûklular 1268 yılında Antakya prensliğinin varlığına son verince Kilikya Ermeni Krallığı büyük bir askeri güçle karşı karşıya geldi. Yine de Ermeniler, Moğolların ve Batılı devletlerin desteği ile varlığını XIV. yüzyılın sonuna kadar sürdürdü.

Feke ve Kalesi

Adana'nın 120 km. kuzeyindeki Feke ilçesinin bir beldesi ve 34 köyü bulunmaktadır. Feke, Ermeniler tarafından Vahga, Bizanslılar tarafından Baka, Araplar tarafından ise Bahgai olarak adlandırılmıştır (Hellenkemper, 1976, s. 217). Feke yerleşmesinin bilinen tarihi Bizanslılarla başlamaktadır. Feke, Haçlılar döneminde Ermeni baronlarının başkenti oldu. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Kozan sancağına bağlı bir kazaydı. XIX. yüzyıl sonlarında 20 000 dolayında nüfusu ve 86 köyü bulunuyordu. Kaza merkezi Feke'de 800 kişi yaşıyordu. Kalesinden başka, Feke kazasında 1 cami, 1 hastane, 1 kışla ve 1 kilise vardır. Feke kentinin belediyesi ise 1895 yılında kurulmuştur (Yurt Ansiklopedisi, 1982, cilt 1, s. 61).

Feke kalesi Ermenilerin en erken tarihli askeri yapısı ve Ermeni krallığının kurulduğu yerdir. Feke kalesi Kozan-Kayseri yolu üzerinde stratejik bir konuma sahiptir (Şekil 1). Feke XII. yüzyıl boyunca Ermeni tarihinde önemli bir role sahip olmuştur. Tarihçi Hetum'a göre Ruben'in oğlu Konstantin, Feke'yi 1098 yılında Bizanslılardan

Şekil 1: Kilikya Bölgesi'nin haritası (Edwards 1987'den sadeleştirerek)

almıştır. Konstantin, beklenmeyen ölümü nedeniyle sadece iki yıl tahtta kalmıştır. 1111 yılında Baron I. Toros'un, Kapadokya bölgesinden elde ettiği ganimetleri Feke'de sakladığı bilinmektedir (Edwards, 1987, s. 259; Hellenkemper, 1976, s. 218).

Feke kalesinin tarihindeki en önemli olay 1138 yılında Bizanslılar tarafından kuşatılmasıdır. Feke kalesi ovadaki kaleler gibi çabuk teslim olmamıştır. Üç hafta devam eden kuşatma sonuç vermemiştir. Bunun üzerine, iki tarafın en iyi iki savaşçısının galibinin sonucu belirlenmesine karar verilmiştir. Kale, bu iki savaşçının mücadelesinde Bizanslının üstün gelmesi sonucunda Bizanslılara teslim edilmiştir. Bir-iki yıl sonra Danişmend Beyi Muhammed bin Gazi, kaleyi Bizanslılardan almıştır. 1145 yılı başında ise Levon'un oğlu II. Toros kaleyi Danişmendlilerden geri almıştır. II. Toros Feke'yi atalarının yaptığı gibi aşağı Kilikya'nın fethinde merkez üs olarak kullanmıştır (Edwards, 1987, s. 259 – 260).

1275 yılında Kozan (Sis) patriği, Memluk saldırılarından korunmak için Feke'ye sığınmıştır. Diğer taraftan, bazı el yazmalarının kalede veya kalenin yakınında yazıldığına veya kopya edildiğine ilişkin yazılı belgeler bulunmaktadır.

Önce Memluk sonra Osmanlı hakimiyetine giren bu bölgede Ermeniler 1920'lere kadar yaşamlarını sürdürmüştür (Edwards, 1987, s. 260).

Feke Kalesinin Betimlemesi

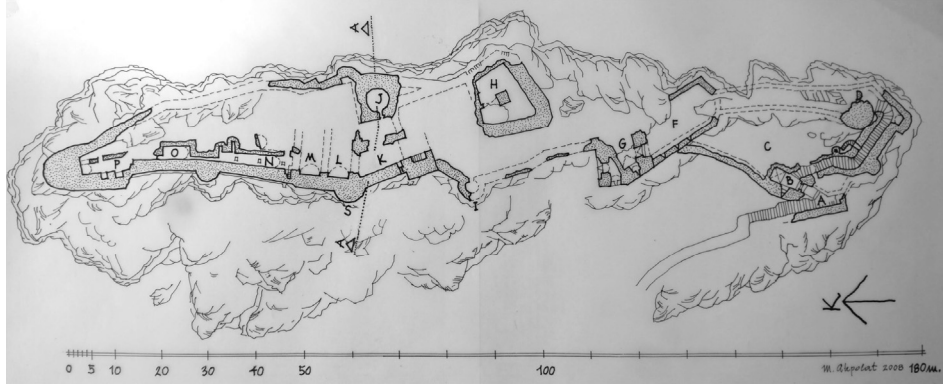
Feke Kalesi, tepede kuzey-güney doğrultusunda yılan gibi kıvrılan beden duvarları ile kendini gösterir. Ulaşılması çok güç olan kalenin beden duvarları, genellikle istinat duvarı gibi çalışmaktadır (Şekil 3). Kalenin doğu cephesinde, "J" mekanına bitişik küçük kule dışında, başka çıkıntı bulunmamaktadır. Doğu beden duvarının altındaki uçurumun derinliği 18 ile 60 m. arasında değişmektedir. Uçurum kuzey cephede de devam etmektedir. Fakat güneye doğru ilerledikçe uçurumun derinliği azalmakta ve kalenin güneybatı bölümünde girişin bulunduğu bölümde ulaşılabilir düzeye gelmektedir. Topoğrafya, kalenin sadece batı cephesinde sağlam beden duvarlarının yapılmasını gerektirmektedir. Kalenin bulunduğu tepe, aşağıdaki vadiyi ve kuzey-güney yolunu kontrol etmek için çok elverişli bir yerdir (Şekil 2).

Şekil 2: Feke Kalesi ve yakın çevresi (B. Işık 2008)

Kısmen taştan, kısmen kayaya oyularak oluşturulan güneydoğudaki merdivenin kayalar üstündeki izleri bugün de görülebilmektedir. Planda “A” işaretli bölüme gelmeden önceki beden duvarı ve kule, bosajlı kesme taşlarla inşa edilmiştir.

Kalenin girişine ulaşmak için yapılmış merdivenin kalenin dışındaki bölümü kuzey-güney doğrultusundadır. Merdiven beden duvarı ile korunur duruma geldikten sonra, sert bir dönüş yaparak giriş bölümüne yönelmektedir (Şekil 3, 4). Dikdörtgen planlı giriş bölümünün içinde de kısmen devam eden merdiven, daha sonra iyi korunmuş tonozlu bir tünel içinde kıvrılarak yukarıya, kalenin içine ulaşmaktadır (Şekil 6). Giriş mekanının yuvarlak tonoz örtülü ön bölümünün batı duvarında bir mazgal pencere bulunmaktadır (Şekil 5). Giriş mekanının zemini yükseltilmiş üst bölümünde herhangi bir pencere açıklığı yoktur; bu bölümün örtüsü çapraz tonozdur. Merdivenin dış

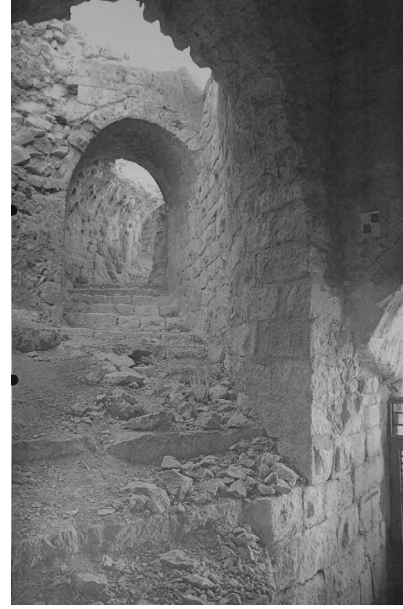
Şekil 3: Kalenin planı (B. Işık'tan sadeleştirerek)

Şekil 4: Giriş bölümü (B. Işık 2006)

Şekil 5: Giriş mekanındaki mazgal pencere
(B. Işık 2006)

Şekil 6: Tonoğlu merdivenli tüneli (B. Işık 2006)

duvarları güneyde iki yuvarlak payanda ile güçlendirilmiştir (Şekil 3). Planda “C” harfi ile gösterilen, merdivenin kalenin içine doğru yöneldiği dönemeçteki kule, bu kaleden önce burada bulunan bir yapıya ait olmalıdır.

Giriş kulesinden sonra, kalenin en önemli savunma ögesi olan batı beden duvarı kuzeyden güneye doğru tanıtılacaktır. Tepenin kuzey ucundaki büyük boyutlu yuvarlak planlı burç, kalenin etkili ve güçlü elemanlarından birisidir. Burcun batı duvarı güneye doğru 17.40 m. devam ettikten sonra geniş açı yaparak bir köşe oluşturur (Şekil 3). 3.77 m.lik bu girintiden sonra batı duvarı 14.00 m. devam ederek planda “P” harfi ile gösterilen yarım daire kesitli duvar payandasına ulaşır. Bu bölümdeki beden duvarı, üst bölüme yakın bir seviyeden sonra kalınlığı 0.75 m. azalarak devam eder. Bu durum, istinat duvarı gibi çalışan beden duvarı için, taşıyıcı sistemin doğal bir sonucudur (Şekil 9, 10). 4.50 m. çapındaki yarım daire kesitli duvar payesinden sonra büyük bölümü aynı biçim ve yükseklikteki beden duvarı, 25.20 m. devam ederek “R” duvar payesine ulaşmaktadır (Şekil 3). Duvar payesine 8.00 m. kala pah yaparak 1.00 m. genişler. Bu son 8.00 m.lik bölümün üst bölümünde, duvar kalınlığında azalma görülmez. Yarım daire kesitli “R” duvar payesinin yüzündeki bosajlı kesme taşların yer yer dökülmüş olduğu görülmektedir (Şekil 9). “R” duvar payesinden sonra güneye doğru biraz kırılarak 8.00 m. kadar, yine aynı yükseklikte devam ederek “H” kütesine ulaşmaktadır. Batı cephesinin günümüze gelebilen tek pencere açıklığı, üst seviyede “H” kütesine

Şekil 7: “F” bölümü (B. Işık 2006)

yakın bir yerdedir. “H” kütesinden dilatasyonla ayrılmış olan batı cephe beden duvarının bu bölümü batıya doğru kırılarak yaklaşık 6.00 m. sonra, planda “S” harfi ile işaret edilmiş olan daire planlı yuvarlak küçük kuleye ulaşır. Kulenin duvarlarının büyük bölümü günümüze gelememiştir. Aynı şekilde “F” kulesine kadar devam eden beden duvarlarının da çok küçük bir bölümü yerinde durmaktadır.

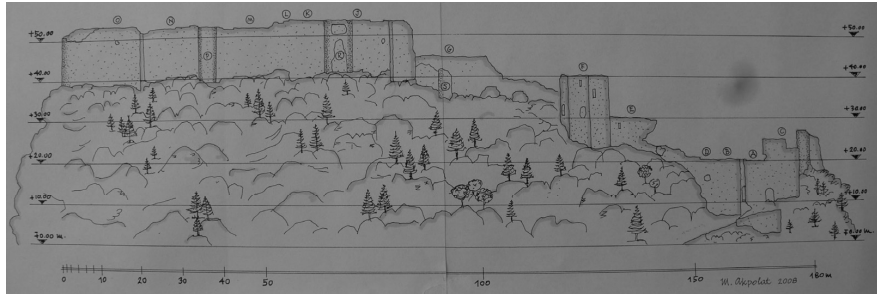
Kalenin bir önceki döneminin önemli bir elemanı olan, belli bir geometrisi olmayan dört cepheli “F” kulesi oldukça sağlam durumdadır. Kulenin köşeleri değişik renkli taş kullanılarak farklı bir görünüme kavuşmuştur (Şekil 4, 7). Beden duvarının “F”

Şekil 8: “G” sarnıcının içi (B. Işık 2006)

Şekil 9: Batı cephesinin kuzey bölümü (B. Işık 2006)

Şekil 10: Batı cephesinin çizimi (B. Işık'tan sadeleştirilerek)

kulesinden sonraki bölümü, şimdiki giriş bölümünün inşası ile ikiye bölünmüş ve kalenin içinde kalan yarı beden duvarı olma özelliğini kaybetmiştir (Şekil 3).

Kalenin uçurumların, kayaların üstüne inşa edilmiş olan doğu beden duvarlarından çok küçük bir bölümü parçalar halinde günümüze gelebilmiştir; onların da yüzeydeki bosaşlı kesme taşları dökülmüştür. Bu duvarın günümüze gelebilen bölümleri kuzeyden güneye doğru tanıtılacaktır. Güney uçtaki burç ve onun devamı olan yaklaşık 27.00 m. lik bölüm görülebilmektedir (Şekil 3, 11). Duvarların üstüne oturduğu kayalıkların inişli çıkışlı olması duvarların güçlükle yapıldığını ve istenilen kalitede olmadığını göstermektedir. “J” mekanının doğu duvarına bitişik yarım yuvarlak duvar payesi ile onun güneyindeki beden duvarına ait küçük bir parçanın alt kısımları izlenebilmektedir. Kalenin doğu cephesinin, beden duvarlarından günümüze gelebilen son parçası ise güneyde kayaya oyularak yapılmış giriş bölümü merdivenin bittiği yerdedir.

Kalenin içinde, kalelerin önemli elemanı olan büyük boyutlu bir sarnıç ile çeşitli işlevler için tasarlanmış mekanlar bulunmaktadır.

Şekil 11: Doğu cephesi (B. Işık 2006)

Güneydeki “E” mekanı üç mazgal penceresi olan bir geçittir. “E” mekanı aynı zamanda “F” mekanının alt katına açılmaktadır (Şekil 3). “G” harfi ile işaretlenmiş 8 m. derinliğindeki yapı kalenin sarnıcıdır. Kısmen kayaya oyulmuş olan yamuk planlı sarnık itinalı bir işçilikle yapılmıştır. Ortasındaki kare kesitli taş payeye oturan ve çepeçevre tüm mekanı dolaşan tonozun üstünde yedi tane de havalandırma açıklığı bulunmaktadır (Şekil 8).

Kalenin batı beden duvarına yaslanan altı mekan birbirine bitişik olarak sıralanmaktadır. Bu mekanlardan “M”de, araştırmacı Edwards (1987, s. 264) bir hela bulunduğunu söylemektedir.

Kalenin beden duvarlarının ve iç mekanlarının bosajlı kesme taş ile yapıldığı görülmektedir. “F” mekanının dış köşelerinde kahverengi kesme taş kullanılarak kule daha göze çarpar duruma getirilmiştir. Tonoz örtülerin yapımında kesme taş kullanılması, bölgedeki diğer kalelerde görülmeyen bir teknik olarak kabul edilmelidir.

Kalede herhangi yazıt olmadığı gibi Ermeni kaynaklarında da kalenin inşa tarihine ilişkin bilgi bulunmamaktadır (Edwards, 1987, s. 260). Bununla beraber yapıda yapılan incelemeler yapının dört dönemde inşa edildiğini işaret etmektedir. Birinci aşamada kalenin en yukarıdaki, “H” ve “J” yapılarını da içine alan kuzey bölümü inşa edilmiştir (Şekil 3). “H” kulesi ile bu kuleye birleşen beden duvarı arasındaki, yukarıdan aşağı kesintisiz devam eden düşey derz, bunların farklı zamanlarda inşa edildiğini göstermektedir. İkinci dönemde “G” sarnıcı, bu dönemin giriş kulesi olan “F” yapısı ve

“H” kulesi ile “F” yapısını birleştiren beden duvarı yapılmıştır. Daha sonra “F” giriş kulesinin önüne, girişi koruyan ve üstü açık olan “E” mekanı eklenmiştir. Son olarak da, dördüncü aşamada kalenin güneyine, başka kalelerde benzerini görmediğimiz giriş kulesi ile onun devamındaki, kıvrılarak kaleye çıkan merdivenli, tonozlu tünel inşa edilmiştir.

Değerlendirme

Kilikya bölgesindeki önemli stratejik yerler Araplar, Bizanslar, Ermeniler, Frenkler ve Türkler tarafından daha önceki dönemlerde kullanılmıştır. Bu nedenle, Kilikya kalelerinin ortaçağ kale mimarisi içinde önemli bir yere sahip olduğunu söylemek zordur. Bu kaleler Suriye ve Filistin’deki Haçlı ve İslam kaleleri ile karşılaştırılırsa, Kilikya kalelerinin mimari özellikler ve kalite bakımından daha mütevazı olduğu söylenebilir. Malzeme kullanımı ve teknik uygulamalar açısından da Suriye ve Filistin kalelerinin daha yetkin oldukları görülür (Fedden ve Thomson, 1957, s. 97).

Ermeni kaleleri genellikle yüksek tepelere yapılmıştır. Bu özellik kalelerin savunmasını kolaylaştırmakta, aynı zamanda düşmanların kuşatma sırasında lağım açmasını olanaksız hale getirmektedir.

Kayadan oluşturulmuş duvarlar, uçurumlar ve dağ sırtları savunma aracı olarak kullanılmıştır. Böylelikle hem maliyet azalmış hem de mühendisler ve ustalar sadece bir iki yerde yapacakları beden duvarlarını ve kuleleri daha itinalı yapma olanağını elde etmişlerdir.

Giriş kapısıyla başlayan kalelerin giriş bölümleri oldukça karmaşık bir düzenleme göstermektedir. En yaygın düzenlemelerden birisi, doğru yolu bulmak için 90°lik dönüşler gerektiren dönemeçli olanıdır. Bu türden girişler Savranda, Anavarza, Yılanlı, Tamrut, Lampron ve Gökvelioğlu kalelerinde görülmektedir. Çandır ve Feke kalelerinde ise dönemeçli düzenlemenin ucuna yılankavi, tonozlu merdivenler eklenerek girişler daha karmaşık hale getirilmiştir. Daha basit bir uygulama ise, Meydan kalesinde görülen giriş mekanının bir ucundan girilip, öbür ucundan çıkılan düzenlemedir. Bu türden düzenlemeler girişin üstünde bulunan senkendazlarla⁴ güvenli duruma getirilmiştir. Giriş mekanlarının dış kapıları çoğu zaman kapıya bitişik bir kemer ile takviye edilir. Ayrıca gerekli durumlarda giriş bölümüne bitişik olarak veya yakınına kuleler yapılır. Bazı durumlarda da Gülek, Geben ve Ak kalelerinde olduğu gibi, girişe gelmeden

⁴ Celal Esat Arseven, Sanat Ansiklopedisinin 4. cildinde, s. 1780’de senkendaz terimini “Eski kalelerde kale duvarlarının dibine sokulan düşmana yukarıdan ağır taşlar vesaire atmağa mahsus, dışarıya doğru çıkıntılı önü siperli olarak yapılan altı açık cumba gibi kısımlar” olarak açıklamaktadır. İngilizcesi “machicolation”, Fransızcası “machiculis”dir.

arazinin küçük yüksekliklerinden yararlanılarak 60° ve 90° lik dönemeçler oluşturulur. Bunları “tonozsuz, doğal dönemeçli girişler” olarak adlandırabiliriz.

Ermeni kalelerinde, aşağı avluya açılan giriş bölümü her zaman beden duvarı üstünde yer alan bölümden gözetlenmekte ve güvenliği sağlanmaktadır. Ermeni kalelerinde, bu güvenlik önleminde başka, kalenin dışında başka bir yapı yapmaya gereksinme duyulmamaktadır.

Kaçış kapıları dahil bütün kapıların kontrolü ve güvenliği kule ve beden duvarlarından sağlanmaktadır. Kapıya bitişik bir kule kamufraj sağlamakta ve gerektiğinde ateş etme imkanı vermektedir.

Ermeni kalelerinde kare ve çokgen planlı burç ve kulelerin yerine yuvarlak planlı burç ve kuleler tercih edilmiştir. Ayrıca Ermeni mimarlar dikdörtgen ve yuvarlak bölümlerden oluşan, beden duvarından taşkın atnalı planlı kuleleri keşfetmişlerdir. Böylece hem kare planın iki yanında olanak verdiği savunma kolaylığından hem de yuvarlak kulenin sağlamlığından yararlanılmıştır.

Beden duvarlarındaki ve kulelerdeki mazgal pencereler bazen duvarın tüm genişliği boyunca daralarak, beden duvarının dış yüzeyinde ince, ok atma penceresini oluşturur; bazen de önce tonoz örtülü bir ön bölüm ve onun sonrasında daralarak ince ok atma penceresini oluşturur.

Çoğu günümüze gelememiş olan kalelerin dandanları için çok az bilgi vardır. Ermeni kalelerinde beden duvarlarının ve kulelerin üstündeki son eleman olan dikdörtgen mazgal siperleri, üstte, çoğunlukla az yuvarlak biçimde sonlanmaktadır. Mazgal siperlerinde mazgal pencereleri de bulunmaktadır.

Dik kayalık tepelere inşa edildiği için Ermeni kalelerinde hendeğe ihtiyaç bulunmamaktadır.

Büyük boyutlu kalelerde, yükselen beden duvarları ve kulelerle, kolay savunulacak avlular oluşturulmuştur. Çoğu kalede iki avlu olmakla beraber, Yılanlı ve Anavarza kalelerinde üç avlu bulunmaktadır. Büyük avlular aşağıda ve kale girişinin ekseninde yer alırlar. Daha küçük olan ikinci avlu ise tepedeki bölümde bulunur. Düşmanlar birinci avluya girseler bile, kaledeki askerler onlara yukarıdaki ikinci avludan ateş etme olanağına sahip olmaktadır. Genellikle üst avluda da yeteri kadar sarnıç, depo ve diğer binalar bulunmaktadır.

Ermeni kalelerinde, Haçlı kalelerindeki başkulelere (Donjon) rastlanmaz.

Ermeni kalelerinde şapeller genellikle beden duvarına bitişik olarak inşa edilmiştir. Daha sonra Ermenilerin eline geçen kalelerde ise şapeller avluya bağımsız bir yapı olarak inşa edilmiştir. Şapellerin planı dikdörtgen bir ibadet mekanı ve bunun

doğusundaki yarım yuvarlak apsisden ibarettir. Şapellerin örtüsü ise çoğu zaman beşik tonozdur. Feke kalesinde şapel bulunmaması ilginç bir uygulamadır. Bu durum, kaleye 1 km.den daha az uzaklıktaki sağlam Bizans kilisesinin kullanılmış olduğunu akla getirmektedir.

Sarnıçlar kalenin uygun olan her yerine inşa edilmiştir. Su anakayanın içine ve yüzeyine yapılan kanallarla toplanır. Birçok kalede seğirdim yerinin eğimi amaca uygun olarak düzenlenmiş ve yağmur sularının sarnıçlara akıtılması sağlanmıştır. Sarnıçların hemen hepsi anakayadaki elverişli çukurlar düzgün duruma getirilip, duvarlar ve örtüyle tamamlanarak inşa edilmiştir.

Yeraltı geçitleri genellikle seğirdim yerinin ve mazgal pencerelerin altında inşa edilmiştir. Tonoz örtülü geçitler, kulelerde olduğu gibi depo, mutfak ve koğuş olarak kullanılmaktadır. Ermeni kalelerinde yeraltı geçitleri Haçlı kalelerindeki kadar fazla değildir.

Sonuç olarak, tarihin önemli olaylarına sahne olmuş kalelerin belgelenmesi ve restorasyonu, giriş bölümünde de vurgulandığı gibi, ülkemiz için sevinilecek ve övünç duyulacak bir girişimdir. Yüzyıllar boyunca taş ocağı gibi görülen, taşları yeni binalar yapmak için kullanılan kalelerin kültür varlığı olarak kabul edilmesi ve restorasyon girişimleri çok sevindirici bir gelişmedir.

Kaynakça

- Akpolat, M.S. (1976). *Bodrum Castle*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, ODTÜ, Ankara.
- Akpolat, M. S. (1979). Bodrum Kalesi. *Mimarlık*, 79/1, 59-63.
- Akurgal, E. (1970). *Ancient civilizations and ruins of Turkey*. İstanbul: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Arseven, C. E. (1983). Senkendaz. *Sanat Ansiklopedisi* (Cilt 4, s. 1780). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Boase, T. S. R. (1967). *Castles and churches of the Crusading Kingdom*. London: Oxford University Press.
- Bulucu, T., Göksoy, Z. ve Tacettin, M. T. (1977). *Restoration project of a historic site: Castle of Corycus, Kızkalesi and Corycus settlement*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, ODTÜ, Ankara.
- Demirkent, I. (1992). Haçlı seferleri dönemi kalelerinden Ravendan. *TTK Belleteni*, 216, 371-389.
- Edwards, R. W. (1987). *The fortifications of Armenian Cilicia*. Washington D. C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- Ersan, M. (2000). Kilikya Ermeni Krallığı. *Efsaneden tarihe, tarihten bugüne Adana: Köprübaşı*, 327-343. İstanbul.

- Fedden, R. ve Thomson, J. (1957). *Crusader castles*. London: William Clowes and Sons Limited.
- Hellenkemper, H. (1976). *Burgen der kreuzritterzeit in der grafshaft Edessa und königreich kleinarmenien*. Bonn: Rudolf Habelt Verlag GMBH.
- Herzfeld, E. ve Guyer, S. (1930). Meriamlık und Korykos. *Monumenta Asiae Minoris Antiquae*, 2.
- Müller-Wiener, W. (1966). *Castles of crusades* (J. Maxwell Brownjohn, Çev.). London: Thames & Hudson.(1966).
- Runciman, S. (1955). *A history of the Crusaders*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Toy, S. (1985). *Castles: Their construction and history*. New York: Dover Publications.
- Umar, B. (2000). *Bir tarihsel coğrafya araştırması ve gezi rehberi*. İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- Youngs G. R. (1965). Three Cilician castles. *Anatolian Studies*, XV, 113-134.